

KULTÚRKATASZTRÓFÁK

RÓMA BUKÁSA

Az UTÓBBI ÉVEKBEN újból és újból felvillan az a gondolat, hogy az európai kultúra bukás előtt áll. Jövendőmondó próféták tűnnek fel a világban mindenhol, akik komor színekkel festik le a nyugati kultúra közelgő halálát. Okfejtésüket különösen Spengler nagy feltűnést keltett munkájából, az *Untergang des Abendlandes* szellemes elmefuttatásaiból ismerhetjük meg. A kultúra Spengler és próféta-társainak szemében organikus, önmagában megálló egész, amely a biológia kikerülhetetlen törvényei útján fejti ki az ókor—középkor—újkor állomásain keresztül sajátos, egyéni lényegét. A kultúrák fejlődése és elhalása az élőlények növekedéséhez és pusztulásához hasonlítható. Úgy tűnik fel, hogy az élet és halál szomorú játéka megismétlődik a kultúrák történetében is. Mert a kultúra olyan mint a növény, kikel a magból, leveleket hajt, szára magasba szökken, virágot bont ki, mégis egy napon elveszti színpompáját, teste megtörik, végül egészen elfonnyad. Mintha a kultúra sem kerülhetné el alkotója, az ember sorsát, a szörnyű halált.

A hasonlat tetszetős, de ne feledjük el, a hasonlat pusztán költői kép s nem tudományos képlet. A tudomány csak annyit mondhat: minden kultúrában a legkülönfélébb részek is szervesen, az organizmus módjára függnek össze egymással, mert minden történelmileg megjelenő kultúrát egy egyéni, sajátos kultúrideál, értékrendszer lelkesít át. Ugyanaz az akarat, ugyanaz a formáló erő épít az élet különböző területein, az állami életben, a gazdaságban, az irodalomban egyaránt. Ebben az irányító és mozgató kultúrideálban azonban hinni kell, különben élettelenül omlik össze. A kultúra fennmaradása mindig attól függ, hogy a felcseperedő nemzedékek szóvivő, vezető egyéniségei az apáról fiúra szálló kultúrideált mindenben a magukévé tegyék. Nemcsak a hűvös megértésig kell eljutniok, hanem küzdeniök és alkotniok kell a kultúrideál szellemében. Megtörténik azonban, hogy az új nemzedék az örökségként átháramló anyagi és szellemi javakat nem hajlandó többé átvenni. Azok, akikre a kultúra fenntartása hármolna, idegenül állnak szemben ennek a kultúrának értékeivel és értékelésmódjaival, vágyaival, rejtett törekvéseivel. Nincs többé szív, amelyben a régi kultúra kötelességteljesítésre hívó normái, parancsai visszhangra találnának. Nincs gondolkodó fő sem, aki még az apák gondolataiért sikraszállna és lelkesülne. Az ellentét, amely mint óriási szakadék tátong a kultúra objektív állománya és a kultúra szubjektív hordozói között, krízisben nyilatkozik meg.

Ez a krízis lehet az erő, de lehet a gyengeség, sőt a halálos sorvadás jele. A tagadás szellemében megcsendülhet az új ígérete. Nem azért nem vállalja többé a társadalom a kultúra eddigi terhét, mert képtelen, mert gyöngé arra, hanem mert nem akarja. Az apák mellé felsorakozó ifjú had szemét már más tájak felé irányítja, lelkében már más bálványokat emel. Ami eddig az élet szentélyében állott, az most kikerül a pitvarba. Ahol eddig lázas munka folyt, ott most a szerszámokat a rozsda marja, a könyveket por lepi el. Meg kell értenünk, az ifjú kéz fordított egyet a kormánykeréken és a gép már más, mindeddig járatlan, talán egészen ismeretlen vidék felé száguld. A régi, átöröklött kultúrjavakból csak annyit tartanak meg, amennyit felhasználhatnak a kultúra új épületére. Új terv, új szempontok szerint indul meg az építőmunka. Az újrakezdés természetéből folyik, hogy a kultúra nem egy területe parlagon marad az új rendszerben, hogy tehát az eddigi kultúrfejlődés egyes eredményeivel szemben hanyatlás következik be. A vallás érzelmi forgatagába kerülő lélek az empirikus megismerést, az exakt tudományosságot bizony kevésre fogja becsülni. Ugyanígy nem lehet azt sem tagadnunk, hogy pl. a színfoltok mámoros keverésében tobzódó impresszionizmus a rajzbeli készség és tudás visszafejlődését vonta maga után. De az is kétségtelen, hogy a lázadást a régi kultúrideállal szemben a kinemelégtűltetés érzése gyújtotta lánggra, amely a társadalom teremtő tagjaiban kelt fel. A jobbak visszahúzódnak, mert mindinkább bizonyosabbá válik bennük az a tudat, hogy az elődök által járt úton tovább már nem lehet haladni, hogy az életideál elérkezett kifejezésének legszélső pereméhez. Megfigyelhetjük, hogy a kultúrkrízist általában kultúr-stagnáció, a régi üres, lelketlen utánzása előzi meg. Gondoljunk csak a világháború megelőző szelcsöndes béke sivár napjaira. Az igazi dekadencia így tehát tulajdonképpen nem a krízis éveire esik, hanem a krízist bevezető epigonok kora.

Már ebből a vázlatos áttekintésből is kiviláglik, hogy a kultúra fejlődése örökös önmagába térő megújulás, az újrakezdések végtelen sorozatából tevődik össze. Minden nemzedékkel kisebb-nagyobbfajta kultúrkrízis köszönt be, mert minden új nemzedék bírálatot mond az előttük és felettük állók ideáljairól. Olykor azonban a krízis nagyobb mértékben jelentkezik, az eddigi kultúrértékek továbbképzése, továbbfejlesztése megakad. Ekkor egy új kor veszi kezdetét. A kultúra új sejtet ereszt, amely a régi organizmus minden életnedvét magába szívja s amely megkezdi sajátos lényegének, értékrendszerének kialakítását. A régi ezzel a növekedéssel párhuzamosan egyre jobban elkorcsosul, kiválik a történelem áramából s mint a múlt megnémult darabja kerül a földre. A renaissance így végzett a középkorral, a középkor az antik kultúra hagyatékával. Nincs kellő alapja tehát annak a tételnek, amely a kultúrákat mint eleve halálra ítélt organizmusokat fogja fel. A kultúra több az embernél, szinte a halhatatlanság magasságában trónol. Igaz, az élőlények mintájára növekedése egyszeresek abbanmarad, tovább már nem tud fejlődni, s meg kell hálnia. Am megadatott számára a kegy, hogy önmagában megújuljon, s teste porából feltámadjon még ezen a földön. Az Idő betelt,

az idő azonban nem szakadt meg: új kalendárium kezdődik a régi sárguló lapjain. A kultúra mindig, de mindig legyőzi a biológia Spengler által hirdetett törvényeit. Abban a pillanatban, amikor nem akar meghalni, az újrakezdés és a szabadság lázában új élet elé néz...

Van úgy azonban, hogy a kultúra nem képes átörökíteni javait, egyszerűen azért, mert nincs, aki az örökséget magához venné. Ebben az esetben valóban kultúrkatasztrófa áll be. A kultúra megsemmisül, s mennyi, de mennyi kultúra bukott le a földre a történelem folyamán a feltámadás reménye nélkül! A templomokat a sivatag homokja lepi el, vagy valami más természeti katasztrófa rombolta szét. Máskor megint kultúrátlan, barbár horda özönl el a kultúra területét, a népet leölik vagy rabszíjra kötik, és az istenek szobrai, amelyeket nem tudnak tisztelni, rombolási vágyuknak esnek áldozatul. Kultúrát azonban nemcsak barbár semmisíthet meg, hanem más, technikailag fejlettebb, magasabb kultúra térfoglalása is. Emlékezzünk például az inkák pusztulására, amelyet az Amerikában partraszálló fehérek idéztek elő. A kultúrelmúlás a felsorolt esetekben erőszakos úton, mint valami elemi csapás sújt le. Ezekben a „természeti“ megrázkódtatásokon kívül ismerünk azonban olyanokat is, amelyeket lassú sorvadás, belső láz jellemez. A kultúra elveszti híveit és munkásait, mert a nép vagy a társadalom, amely eddig gondozta és alakította, faji vagy szociális összetételében kicserélődik. Egyszer csak megszakad az összetartozás a kultúra objektív állománya és az emberek között. Idegen népelemek beszivárgása útján vagy a társadalmi forradalom eszközeivel megváltozik a hatalmat gyakorló réteg képe. Ilyenképpen a társadalmi mozgalom lassú hullámveréseivel kimossa a kultúra alapjait. Az építmény összedől anélkül, hogy külső hatalom közbelépett volna.

Az elmélet síkján vázlatosan felrajzoltuk a kultúrkrízisek és a kultúrkatasztrófák lefolyását. Cicerónéul ezen az elméleti téren Eduard Sprangert, a német tudomány legkiemelkedőbb alakját választottuk. A történelem azonban sokkal gazdagabb szövéssé, semhogy összekuszált vonalait a tudomány egyszerű mintákba foglalhatná. Ott, ahol az elméleti rendszerezés csődöt mond, lép fel a történetíró, hogy a történelmi jelenségeket a maga sajátosságában, egyediségében megismerje. Célunk tehát most nem az általános megragadása, hanem annak ábrázolása, ami a történelemben sohasem tér vissza, amit örökre elnyelt az Idő áradata.

Róma bukásának történetét nem vezethetjük vissza pár ok és tényező találkozására. Az erők és elemek beláthatatlan számú tömege ütközött össze egymással és vitte végzettszerűen, feltartóztathatatlanul a birodalmat a lejtőn egyre alább. Ha egyik-másik tényező kimarad, akkor talán még ma is büszkén nevezzük magunkat: cívis romanus sum. Természetesen mindenki mást okolt a bukás miatt, majd erre, majd arra a tényezőre mutattak rá, mint amely eldöntötte volna a birodalom sorsát. Róma pogány lakossága, mikor Radagais a germánokkal Róma ellen fordult, megátkozta Krisztus nevét s a régi pogány isteneknél keresett oltalmat. Azt vetették a keresztények szemére, hogy Róma falai sohasem láttak ellenséget, míg a város régi istenei örködték felette. A keresztény egyházatyák éppen ellenkezőleg, a

régi római kultúra feslettségét, erkölcsi züllöttségét említik fel a bukás okául, mert Isten nem engedheti meg, hogy a rossz kormányozza a világot. De még ma is, iskolakönyvekben úgy állítják be a birodalom felbomlását, mintha a IV. és V. század római polgársága csak naphosszat dőzsölt volna és mintha túlkultúráltságból, gyengeségből nem tudta volna magát megvédelmezni a beözönlő barbársággal szemben. Akarva nem akarva, az iskolamesterek Róma kulturális dekadenciájáról beszélnek, egy korhadt épület összeomlásáról. Szemükben a germánok a vad, egyszerű természet erőit képviselik, Parsival hótiszta lelkét, amely éppen töretlen, romlatlan természetével diadalmaskodott a kultúra posványában fetregő Örök Városon. A kultúrát a sárból így aztán Nagy Károly bölcs vezetése alatt a germánság emelte volna fel. Ezen a gondolatsoron továbbhaladva, hallunk úton-útfélen, különösen a német irodalomban a germánokról mint az új világ: a középkor és ezzel Európa megteremtőiről.

Radagais germán seregei által szorongatott Róma végső kétségbeesésében a keresztényeket hibáztatta a barbár veszélyért. Ma már tudjuk, hogy a kereszténységet a vád teljesen alaptalanul érte, az antik halála nem függ össze a kereszténység feltűnésével. Amikor a kereszténység a III. század második felében megerősödött, minden nehézség nélkül illeszkedett be a római világba. A kereszténység teológiája, bölcselété, alakuló művészete antik ruhába öltözött. A pogány rhétorok és tanítók között ott sűrűnek, forognak a keresztény „szofisták“ is, akik semmiben sem maradnak hátra pogány társaik ékesszólása vagy tudománya mögött. Így érthetjük meg, hogy a késői antik kultúrvilág két nagy szellemi központjában, Alexandriában és Athénben a keresztény kultúra átítatódott antik elemekkel. Kétségkívül, a kereszténység elterjedését annak a nagy vallásos áramlatnak köszönhette, amely a birodalom legtávolabb eső zugaiból is tömegszámra sodort különfélébbnél különfélébb helyi vallásokat és misztériumokat a birodalom központja felé. Különösen a csodák és vallási látomások igazi országa, Egyiptom és Kis-Ázsia, játszik nagy szerepet a vallásos érzés újjáéledésében. Egy új kor köszönt be. A lélek elfordul az érzéki, a tudomány útján megismerhető világtól és magát fenntartás nélkül veti a transzcendencia hullámaiba. A III. században Kr. után a vallás felszív minden más szellemi érdeklődést. A tudomány teljesen elveszti hitelét, s a bölcsészet többé már nem az empirikus, exakt tudást keresi, hanem az ébredező vallásos érzés szárnyán a különféle mithoszok allegorikus magyarázatának s az orakulisztikának szolgálatába áll. A művészet emlékein is csodálkozva pillanthatjuk meg a középkor jelentkezését. Még minden antik formanyelven beszél hozzánk, de a szellem, amely a művészet alkotásait áthatja, már egy megváltozott, lelket cserélt ember megnyilatkozása. Főleg a római portrait-művészetben láthatjuk jól, mint távolodik el a művészet az antik szépségeideáltól s mint torkollik be az impresszionizmuson és aztán az expresszív elem, a kifejezés természetellenes hangsúlyozásán keresztül a bizánci, középkori síkszerű, elvont, testeden, fogalmi stílusba. Egy új ember lép a történelem színpadára, szemei tágranyíltak s a mennyek felé révedeznek, vonásait mély er-

kölcsiség, aszkézis sugározza be természetfölötti, szellemi ragyogásba. Mozdulatai, ruházata azonban még a régi római. Az antik világ ennek az új embernek számára nem halt még meg egészen, ezer és ezer szál köti életét a múlthoz, pusztán az élet kapott új értelmet, csupán az értékek cserélődtek ki, amelyekhez a kultúrának ezentúl igazodnia kell. Ami ebbe az új szellemi képbe nem volt többé bevonható, az eltűnik a kultúra organizmusából. Így hal el sok, nagyon sok antik elem Róma kezén, még mielőtt tehát a barbárok elárasztották volna a birodalom földjét.

Aki a nagy korszakokat a politikai élet változásai szerint osztja be, az az ókor történetét a nyugatrómai birodalom megdöntésével (476) fogja összekötni. Semmi sem mutatja jobban az ilyenfajta korfelejtés helytelenségét, mint éppen a római birodalom bukása. Az új korszak a valóságban a III. század közepén indul meg és pedig azokkal a reformokkal, amelyek politikai téren Gallienus császár (260—268) nevéhez fűződnek. Nem tekinthetjük a véletlen merő játéknak, hogy Plotinos, az ókor utolsó nagy bölcseleje, aki új irányt szabott a szellemi életnek, Gallienus császár bizalmas környezetéhez tartozott, s mint a császár munkatársa vállalkozott a társadalom megreformálására. Róma a krízis súlyos éveit fölényes erővel teperte le: a Kr. u. III. század közepén egy új világ küszöbéhez érkezett el a Földközi antik kultúra története. Római császárok azok, akik a megváltozott korszaknak követelményei szerint építik át a birodalmat (Diokletian, Konstantin), s római polgárok közül kerülnek ki az első középkori módra érző és gondolkozó emberek is. Szemeink előtt a kultúra legnagyobb csodája játszódik le: az antik kultúra maga győzi le magát, önszántából oltja ki életét egy új világ hitével és a jövő reménységével. Amidőn a III. század krízissel teli tizedeiben Róma alatt meginog a talaj, amidőn mindaz, amiben eddig hitt s amit szentnek tartott, a katonai despotizmus rideg kulturálatlansága alatt a semmibe foszlott, egy új világ összetákolásába fog. Kiragadja magát a múltból, s átalakul és új emberré válik: középkori emberré. Mit segíthetett volna ebben az építő munkában a barbár? Hogyan fejleszthetett volna tovább egy kultúrát, amely nem is az övé volt? És egyáltalában, hol tanyáztak még akkor a germánok: véres fejjel buktak vissza a határ mentén. A középkor kezdetei nem a germán világba nyúlnak le, hanem a Gallienus nyomdokain haladó császárok Új Rómájába. Ezekben a küzdelmekkel terhes években alakul ki római anyagból, római kultúrfaragók kezében a középkor fő vonásai. Droysen német történetíró szép mondására kell gondolnunk: A legnagyobb, amit az ókor önerejéből el tudott érni, nem volt más, mint a pogányság legyőzése. Ha a pogányság alatt magát az egész ókori kultúrát értjük, ennél jellemzőbb megállapítást a késő antik korra vonatkozólag aligha tehet a történetírás.

A III. század közepe óta az ókor lassan leszakad a történelem egyre továbbfutó fonalaról, s egy új epocha gombolyodik ki. Az ókor, az antik meghalhatott, a kultúra vezetése azonban továbbra is a romanizmus vállára nehezült. Az V. század kezdetén a helyzet megváltozik: a nyugatrómai birodalomban kihull a kultúra irányítása a

romanizmus hatalmából és mindinkább barbárok tulajdonába megy át. A kérdést tehát így kell felvetnünk: miért lép Róma vissza a kultúra kormánykereke mellől s miért engedte át magas küldetését a barbároknak, mikor épp egy új világ építésén fáradozott? Hogy magyarázhatjuk azt meg, hogy a Földközi-tenger kultúráját Róma még bevezette az új korszak udvarába, de a belső termékig már nem juthatott el? Jól megfigyelhetjük, a barbárok nem egy züllött, dekadens kultúrának területét árasztják el, hanem egy Uj Rómát, erőben duzzadó, dolgozó, kultúra szolgálatában álló birodalmat. I. Valentinianus császár (364—375) a germánokat, s egyéb jórészen iráni származású nomád népeket még a régi Augustus-féle limesen tartja fel. Nagy Theodosiusig a birodalom még egy jólszervezett, állandó hadsereg felett rendelkezett. Vitán felül áll az is, hogy a germánok és a velük szövetséges iráni nomádok (szarmaták, alánok stb.) nem véres ütközetek árán törték át a határmenti védvonalat, hanem azért, mert a határ egyszerűen katonaság nélkül maradt. A germánok már csak a védelem nélkül hagyott birodalmat vették birtokukba.

És itt rá kell térnünk annak kifejtésére, hogy a birodalmat a Földközi-tenger kultúrkörének túl gyors kiterjesztése, a túlságos barbarizáció idézte elő. A birodalom sokkal több barbár népelemet fogadott be kultúrájába, mint amennyit megemészthetett volna. Alapjában véve tehát Rómát egy rosszul irányított, elhibázott kultúrpolitika szolgáltatta ki a barbároknak. A görög kozmopolitizmus légkörében élő császári udvar éppúgy, mint a római, udvarellenes nemzeti senatus- és földbirtokospárt telve volt Róma kultúrmissziós hitével. Claudianus, a római nemzeti öntudat poétája, Róma nagyságát és dicsőséges múltját ennek a kultúrküldetésnek beteljesülésében pillantotta meg. Dicséri Stilichot, hogy sohasem azt nézi, ki milyen eredetű s hogy honnan való, hanem pusztán erkölcsi magatartása, személyi derekassága után érdeklődik. A romanizmus hagyományainak tesz csak eleget, amidőn idegeneket fogad a köz szolgálatába. Ez a római kultúrmissziós hit akkor sem adta fel magasröptű humanizmusát, amidőn a barbárok már Róma ellen keltek. Az udvar filozófusa, Themistius 383-ban még annak a reményének adott kifejezést, hogy a Thrákiában letelepített gótok, akik tudvalevőleg később Alarich vezetése alatt az Örök Várost kirabolták, a galataiak módjára fel fogják venni a római szokásokat. Miután a birodalom és vezető rétege csak a morális kiválóság, polgári rátermettség alapján ítélte meg az embereket, a barbárok, különösen harcos erényeikkel, gyorsan érvényesülhettek. A IV. században általában azt a csapattestet tekintették a legelőkelőbbnek, amelyet barbárokból állítottak össze. Julian alatt pedig a magas parancsnoki tisztségeknek legalább is a felét germánok viselték.

Ilyen körülmények között érlelődött ki a viszonyok alakulása folytán a római-germán (általában barbár) együttműködés politikai koncepciója. Miután a császárság legmagasabb feladatai közé tartozik a barbárság beillesztése az isteni uralom földi rendszerébe, a barbárokat mint foderátus népeket sorra beeresztik a birodalomba, s letelepítik katonai kötelezettség terhe alatt. Nagy Theodosius uralodása (meghalt 395-ben) már ennek a koncepciónak jegyében folyik

le. A germánok, akik a hadseregben úgylis háttérbe szorították a régi kultúrvidék lakosságát, képviselték volna a koncepció szerint a birodalom hadi erejét, míg a jogi rend és a tulajdonképpeni kormányzás feladata továbbra is Rómának jutott volna osztályrészül. Szépen fejezi ki a Theodosius-féle államkoncepció alap gondolatát Róma kifosztójának, Alarichnak utóda, Athaulf nyugati gót király, aki Orosius szerint állítólag a következő kijelentést tette volna: „Hosszú idő alatt gyűjtött tapasztalat arra tanított engem, hogy a gótok a római császárság örökébe nem léphetnek. Rómának fenn kell maradnia. A gótok fékezhetetlen vadságukban képtelenek arra, hogy a törvényeknek engedelmeskedjenek, másrészt viszont a római törvények nélkül nem tartható fenn igaz értelemben vett respublica, vagyis magasabb állami élet. Éppen azért tűztem ki magam elé célul a romanizmus talpraállítását a gót erő segítségével.“ A római birodalom hatalmas szervezete annyira lenyűgözte a barbárokat, hogy álmukban sem mertek gondolni a császárság megsemmisítésére. Mindazok a germán királyok vagy vezérek, akik a magister militum, a legfőbb hadvezérség birtokában kényük-kedvük szerint intézték a birodalom sorsát s ültettek maguk fölé „árnycsászárokat“, sohasem vették maguknak a bátorságot arra, hogy magukat kiáltsák ki a Föld Urának. A helyzet lényegében azután sem változott meg, hogy Odowaker 476-ban véget vetett a nyugatrómai császárságnak: Konstantinápoly nevében kormányozta Itáliát.

A politikai életben érvényesülő államkoncepció, amely a birodalom haderejét a föderát barbár népek közreműködésére alapította, természetesen mind kevesebb és kevesebb jelentőséget tulajdonított a rendes római katonaságnak. Bizvást állíthatjuk, hogy Nagy Theodosius halála után már csak papíron léteznek a római légiók és az auxiliák. A hadkeretek továbbra is fennállottak, ámde nem töltötték be azokat élő emberanyaggal. A nagy hadjáratokat, amelyeket a császár vagy egy császárjelölt érdekében viseltek jobbra germán hadvezetők, tulajdonképpen azok a zsoldos csapatok vívták meg, amelyeket a különféle barbár népek körében toboroztak össze. Ezekben az ad hoc összeverődő seregekben döntő szó jutott a föderát barbárok csapatainak. Aetius híres katalauni csatáját Attilával szemben a birodalom szövetséges, föderát népeinek s zsoldba fogadott barbárainak, a burgundoknak, frankoknak, szászoknak, alánoknak, legfőképp pedig a nyugati gotoknak haderejével nyerte meg. A nyugati birodalom az V. században már azokhoz a középkori államokhoz hasonlított, amelyekben a központi hatalomnak rendszerint zsoldosokból álló hadereje már alig jelent valamit a hűbéres államok kontingensei mellett. íme, láthatjuk, hogy a birodalom a körülmények kényszerítő nyomása alatt (így az állam leszegényedése) kisebb-nagyobb „hűbéri“ barbár országokra bomlott föl, anélkül hogy ezek a barbár királyságok, államok Róma, 476 után Konstantinápoly kulturális és állami felsőbbségét magukról levetették volna. A nyugati gótok, a keleti gótok, a burgundok, a vandálok, sőt maguk a frankok is, mind egytől-egyig a birodalom szervezetébe tartoztak, királyaik büszkén viselik a római patrícius, a konzul, vagy a magister militum szépen hangzó címét, pénzeiken

pedig a római császárok neve vagy képe díszleg. Természetes, hogy ennek a római felsőbbségnek a valóság területén nem volt túlnagy értelme. Ámde tagadhatatlan, hogy a birodalom névleg mint barbár államocskák halmaza 476 után is életben maradt. A barbár királyságoknak viszonyát a császársághoz szépen szemléltetik a burgundok királyának Sigismundnak (516—523) szavai, amelyeket Anastasius császárhoz intézett közvetlenül trónralépte után: „őseim mindig hűségesen ragaszkodtak a császársághoz; semmit sem tiszteltek jobban azoknál a címeknél, amelyeket őmagassága a császár adott nekik... Apám elköltöztvén, aki hűséges szolgája volt császári Fenségednek s aki Fenséged udvarának nagyjai (proceres vestri) közé tartozott, kötelességemnek érzem, hogy egyik tanácsosom útján szolgálatomat már első lépéseinél Fenséged védnöksége alá helyezzem... Népem Fenségedé, s Fenségednek engedelmeskedem, amikor népem felett hatalmat gyakorlok, s alattvalóimnak parancsokat osztogatok. Higyje el Fenséged, nagyobb öröm számomra, hogy Fenségednek engedelmeskedhetem, annál, hogy népemnek parancsolok. Enyéim között királynak mutatom magam, tulajdonképpen azonban nem vagyok más, mint Fenséged katonája. Általam kormányozza Fenséged a székhelyétől túlságosan távol eső vidékeket. Várom tehát rendelkezéseit.“

Ennek a burgundi uralkodónak szavai kell, hogy megcsendüljenek bennünk, ha a népvándorlás korának germán államalapításaira gondolunk. A nyugati birodalom lassú, többszázados fejlődés során veszítette el régi, római szervezetét és alakult át barbár királyságok többé-kevésbé laza „szövetségévé“. Nem véres harcok, elkeseredett küzdelmek árán hódították meg a germánok Rómát; a birodalom kapui 400 körül megnyiták a barbárok előtt, mert a birodalom úgy érezte, nem nélkülözheti erejüket. A birodalom letelepedésre való földet adott a beözönlő népeknek, itt is, ott is megvetik lábukat római földön, anélkül hogy a provinciák kultúráját mindenhol tönkretették volna. A nagy invázió a maga lefolyásában jórésztben a lassú, fokozatosan terjeszkedő kolonizáció képét mutatja. Például a frankok, akiket még Julianus császár telepített le győzelmes csata után a mai Brabant északi csúcsában, Toxandriában, csak a VII—VIII. században nyomulnak be a tulajdonképpeni déli Brabantba, s a tengerparti vidéket a X. századnál előbb nem veszik birtokukba. Ez a több századon keresztül tartó kolonizációs folyamat érteti meg velünk, hogy az antik kultúra Itáliában és a régi provinciákban nem hirtelen, erőszakos módon roppant össze, hanem észrevétlenül csendült ki a III. századtól egyre épülő középkori világrendbe. Ebből magyarázhatjuk meg azt is, hogy Galliában és Spanyolországban, amelyet különben erősen felforgatott az invázió vihára, a latin nyelv mégis diadalmasan tudott érvényesülni az őslakosság és az új telepések nyelvével szemben. Ne feledjük el, a romanizálódás már a népvándorlás korába esik, hiszen a császárváros Trierben még 370 körül kelta beszédet lehetett hallani az utcákon.

Nagy Theodorich lánya, Amalasintha, antik műveltséggel rendelkezett s fiát, Atalarichot római módra neveltette. Theodahat neo-

platonista filozófiával foglalkozott. A példákat még szaporítani lehetne. A barbárok udvarában a latin beszéd járta. A gót Sisebuth egy szent életrajzát állította össze latin nyelven. Bizonyos, hogy az új népek, bármennyire tanulékonyaknak mutatkoztak is, nem tudták elérni a régi római kultúrosztály műveltségi fokát. A Földközi-tenger kultúrájának kiterjesztése erre a nagy tömeg barbárságra, melyet az invázió germán és iráni népei együttesen jelentettek, nem folyhatott le a kultúrszint erős sülyedése nélkül. Emlékezzünk csak tours-i Gergely frank krónikájának bevezető szavaira: „Decedente atque immo potius pereunte in urbibus Gallicalis liberalium cultura litterarum“, amit csak egyféleképpen érthetünk: a gall városokban megbénult a szabad művészetek ápolása. És nem fogunk csodálkozni azon sem, hogy a nemes szülőktől származó püspök zavartan kér elnézést azokért a helyesírási és nyelvtani hibákért, amelyeket történelmi művében elkövetett. Jó idő telt el, míg a germánok teljesen hozzásimultak az új kultúrához és annak szellemében teremtőleg munkálkodhattak. Az ú. n. karolingi renaissance idejéig (VIII. század) a germánok nem mint kutatók léptek fel, hanem mint átvevők, discipulusok Róma iskolájában. Régi, germán kultúrájukat, mint elnyűtt, paraszti ruhát vetették le s minden igyekezetük arra irányult, hogy a római társadalom szokásait és műveltségét elsajátítsák. Ez a metamorfózis sohasem járt volna olyan sikerrel, mint amilyennel járt, ha a germánság nem antikizálódott volna nagy mértékben még a nagy invázió előtt. A germánság népvándorlásbeli kultúrája azoknak a hatásoknak szövedékéből állt elő, amelyeket különösen a gótok déloroszországi birodalma s a Rajna-vidék erős kereskedelmi kapcsolatai révén vettek fel magukba Iran és a hellenizmus területéről. A gótok hosszú ideig tartó szupremáciája a germán népek között, amelyet az invázió előtt Ermanarich déloroszországi birodalma s az invázió után Nagy Theodorich itáliai királysága testesített meg a politikai élet vonatkozásaiban, a délvidéki magas kultúrák előtérését nagyon megkönnyítette. Mikor tehát a birodalom területét ellepték a germán néprajok királyaik vagy duxjaik vezetése alatt, nem vad, faragatlan barbároknak kellett átörökíteni a Földközi-tenger kultúráját, hanem egy népnek, amely már tisztelni és becsülni tudta Róma civilizatórikus működését.

Aki a művészet képzetét a görög szépségideáihoz köti, aki kultúrának csak a polgári szabadság, a szabad egyéni versenyre alapított liberális társadalmi és gazdasági rend világát, továbbá az exakt, empirikus megismerésbe beállított tudományosságot ismeri el, annak szemében Nagy Konstantin és Diokletian műve s a késő antik a hanyatlás vigasztalatlan korát jelenti. A történelem tanúságát jól tartjuk észben. Az antik világ maga lázadt fel kultúrájával szemben, maga rombolta szét Phidias és Aristoteles, Cicero és Seneca alkotását. A kultúra önkéntesen, belső „dialektikus“ szükségtől hajtva fordult meg a III. században tengelye körül. Sokan közülünk visszasírják, mintahogy minden renaissance és klasszikus kor jajongva idézte vissza, Róma nagyságát. A romanizmus kora azonban csak egyetlen fejezet, bár ragyogó fejezet, a Földközi-tenger kultúrkörének krónikájában Róma bukásával merőben egy nép kulturális hegemóniája törött meg, ámde

nem a kultúra tulajdonképpeni törzse. Ezt a földközitenger-melléki kultúrát nem a rómaiak teremtették meg, mintahogy Róma bukása sem semmisítette meg ennek a kultúrának alapját. Először ott bontakozott ki valahol a görög szigetországban ennek a mi európai kultúránknak zsenge hajtása és pedig mint a keleti nagy kultúrkör egyik, legerőteljesebb „kolóniája”. Aztán a görögök az idők folyamán egyre jobban kiterjesztették hatáskörzetét, ki a Földközi-tenger medencéjére. Majd észak felől, ó hányszor, de hányszor a kultúra történetében, barbár nép bukkan fel: Róma szövetséges városaival és törzseivel. A két nagy kultúrellenséghez, a keleti (perzsa) és a görög hatalomhoz most egy harmadik társul, a romanizmus, amely úgy az egyiket, mint a másikat elnyeli, s arra vállalkozik, hogy a hellén gondolatnak mindenhol érvényt szerezzen. A romanizmus átvette Nagy Sándor hagyatékát és győzedelmes csaták után széthordozta a hellenizmus kultúráját Ázsiában egészen az Indusig, betört vele a keleti kultúrkör ősrégi, megszentelt földjére, Észak felé azonban csak jó későn látott a kultúrmisszió munkájához. Afrikát előbb teríti le Róma, mint Itália primitív, azonos kultúrájú népeit, Galliát pedig Caesar koráig egészen figyelmen kívül hagyja.

Az V. században érkezett a Földközi-tenger kultúrvidéke egy új gyarapodáshoz. Új nép kéri befogadását a hellenizmus kultúrájába, a germán. Ekkor indul meg tulajdonképpen a mai Európa kialakulása. Mint valami szörnyű áradat önti el a kultúra eddigi földjét a germán nép. A kultúra azonban lefegyverezi a népet, ősi kultúrájának elvetésére bírja. A germán kultúra egyre inkább északra szorul, egyre feljebb tolódik a határ. így vált az északi germánság hazája mindannak menedékévé, ami Délről ijedten menekült a romanizmus térhódítása elől. Ekkor azonban már leválik Kelet a Földközi-tenger kultúrájának testéről, s Kelet a hellenizmus által megtermékenyülve, egy új orientális kultúrát kezd kibontakoztatni: az izlám kultúráját. A hellenizmus kultúrköre legnagyobb terhétől szabadult meg, s Keletet Keletnek visszaadva, egyre inkább feljebb szívódik Európa szívébe. És ahogyan az Izlám a hellenizmus hagyományaiból formálta ki kultúráját, úgy a romanizmus északi határterületén is a további fejlődés azokhoz a kultúrelemekhez kapcsolódik, amelyeket Róma hintett el.

Végére értünk történelmi visszapillantásunknak. Újra felvetődik a kínzó kérdés? Mi okozta hát Róma hanyatlását? A kultúra egyetemes fejlődése írta elő, amely kis, jelentéktelennek látszó kezdetekből egyre nagyobb sugárban egyesítette a népeket és országokat a hellén szellem nagyszerű közösségébe. A romanizmus betöltötte magasztos kultúrküldetését, erői felőrlődtek a szervezés és a küzdelem nehéz óráiban. A romanizmus nem bírta el az események súlyát, amelyet a germánság zúdított rá. Tanítva, a kultúra hitével esett össze egy új korszak kapujában. A kultúrkrízis, amelyet a III. században fölényes erővel győzött le, a kultúra önmagában megújuló szabadságát jelképezi ma számunkra. Az invázió pedig abba a fejlődés-sorba állítható, amely a kultúra területi gyarapodásával függ össze. A germán terület bekapcsolása a hellenizmus kultúrkörébe tagadha-

tatlanul kihatott a kultúrszint múló esésére. Emiatt azonban kultúrdekadenciáról és kultúrkatasztrófáról nem szabad beszélünk. Az antik világ nem katasztrófaszerűen omlott össze, mert hiszen már a III. század krízisében bukott el, az invázió pedig csak az V. században következett be. A középkor akkor is eljött volna, ha germánok nem is veszik fel az antik kultúráját. Erre mutat a III. és IV. század római története, amelyben nem nehéz felismernünk a középkor szellemének első megnyilatkozását.

Talán manapság is egy új korszak ígérését halljuk felszendülni az ismeretlen magasságokból. Korunk kultúrkézise meglepő sok „római“ hasonlóságot tár fel a kutató szemei elé. Nincs miért kételkednünk abban, hogy korunk is legyőzi önmagát, s új hajlékot emel a kultúra számára. Lehetséges, hogy Európa mai vezető népei elvesztik kultúrhegemóniájukat, mintahogy a romanizmus kezéből is kicsúszott a kormánykerék. Az európai kultúrfejlődés szempontjából azonban igazán mindegy, ki hordozza vállán Hellasz örökségét. Attól sem kell tartanunk, hogy egy primitívebb vagy akár egy „magasabb“ kultúra zúzza darabokra annyi évszázad munkáját. Az ókorban vagy a középkorban létezett még ilyen veszélyt rejtő rivális, messzeeső kultúra. Manapság azonban odáig jutottunk már, hogy nincs, a legjobb akarattal sem található olyan kultúrvidék, amely ne adta volna fel múltját és ne állna „európai“ talajon. Feltéve, hogy Európa a közeljövőben a rombadőlt kultúra képét vetíti majd a vándor elébe, az a kultúra, amely a vén Európa sírján nőne ki, bizonyára nem lenne más mai kultúránk ifjú kolóniájánál. Szomorú lehet ez a gondolat annak számára, aki megcsömörlött Európa technikai vívmányaitól és valami egészen idegen, különös kultúra után áhítozik. Félek — hiába áhítozik.

VÁCZY PÉTER